

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09-94:087.5

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/23>**Васильєва М. В.**

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

АВТОРСЬКІ МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ФАКТУ В НОВІТНІЙ БІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті розглянуто особливості художньої репрезентації історичного факту в українській біографічній прозі для дітей та юнацтва початку XXI століття, яка представлена текстами різної жанрової формації. Звернено увагу на книги І. Андрусяка, Б. Жолдака, М. Павленко серії «Життя видатних дітей» видавництва «Грані-Т», в яких подано інформацію про представників української нації. Ці твори набувають особливої актуальності в сучасній соціокультурній ситуації, спонукають до переосмислення історичного минулого нашої країни.

Особливу увагу приділено збірці художньо-біографічних оповідань «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко». Визначено, що у прозових творах «Янголи для Павлуся Тичини» та «Казка Надійки Суровцової» авторську увагу акцентовано на інтерпретації дореволюційної доби, передачі загальної атмосфери життя на початку XX століття. Наголошено на тому, що художньо-біографічні оповідання «Небезпечні польоти Василька Симоненка», «Перемоги Василька Стуса», «Сонячні секрети Іринки Жиленко» ґрунтуються на конкретних історичних фактах – Другій світовій війні, Голодоморі 1946–1947 років. Історичні події, які асоціюються в уяві дітей зі страхом, руйною, чорнотою, смертю близьких, осмислено у творах через апеляції до дитячої пам'яті головних героїв, життєвого досвіду їхніх рідних.

Відзначено, що правдивості й документальності оповіді надають уведені в художньо-біографічні оповідання інтертекстуальні вкраплення (фрагмент пісні про Сталіна, цитата з «Пам'ятки для українського борця за волю» із таборового зошити Василя Стуса).

Осміслено соціально-історичний хронотоп творів, що максимально наближений до реальних умов, в яких жили видатні особистості. Використовуючи точне датування, М. Павленко не тільки фокусує увагу юних читачів на періоді, коли відбувалися події, пов'язані з головними героями, а й переконує їх у тому, що описані у творі факти мають реальне підґрунтя.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, художньо-біографічна проза, художньо-біографічне оповідання, історичний факт, домисел.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні характеризується формуванням національного нарративу, створенням національного культурно-символічного простору. Українці долають непростий шлях зламу стереотипів, деміфологізації поглядів на своє історичне буття, вчаться оцінювати національну історію у своїх, а не чужих категоріях, що, зрештою, має дати цінний результат – остаточно «націоналізувати» історичний нарратив, утвердити в суспільстві спільний погляд на українське минуле [8, с. 7–21]. Отже, особливої актуальності набувають художні твори, що несуть у собі відомості про історичне минуле нашої країни, видатних діячів її політики, науки й культури, зокрема призабутих,

маловідомих або невідомих сучасному читачеві. У площині літератури для дітей та юнацтва свою продуктивність наразі виявляє художньо-біографічна проза, що транслює інформацію про минулі події; знайомить юних читачів із видатними особистостями. Попри те, що «минулого століття вони зображувались ідеальними створіннями, які робили лише позитивні вчинки, не мали жодних вад» [4, с. 21], у сучасних текстах їх зображено як «справжніх», звичайних людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітико-критичний дискурс біографічної прози представлено у працях зарубіжних (С. Аверінцев, М. Бахтін, Г. Винокур, А. Моруа, Ж. Неф,

Ш.-О. Сент-Бев, Л. Стрейчі) та вітчизняних (І. Акіншина, О. Галич, Г. Грегуль, Б. Мельничук, О. Дацюк, Л. Мороз та ін.) дослідників. Новітня художня біографіка для дітей та юнацтва перебуває у полі уваги Н. Марченко (теоретико-методичні та історичні аспекти). Спроби літературознавчих досліджень жанру біографії, адресованої дитячій аудиторії, здійснено в наукових розвідках Т. Качак, Л. Овдійчук.

О. Галич визначає художню біографію як «специфічне міжродове жанрове утворення. Однією з найважливіших її жанрових рис є творче змалювання життєвого шляху конкретно-історичної особи, реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням письменника в її духовність і внутрішній світ, соціальну та психологічну природу історичних діянь» [3, с. 337]. Історичний факт, який відображений у документах, пам'ятках свого часу або ж у дослідженнях самого автора, є основним структурним елементом художньо-біографічних творів. Як зазначає Г. Винокур, «історичний факт (подія) для того, щоб стати фактом біографічним, повинен у тій чи іншій формі бути пережитий даною особистістю <...> Стаючи предметом переживання, історичний факт отримує біографічний сенс» [2, с. 44].

Т. Черкашина акцентує увагу на ознаках художньо-біографічної прози, з-поміж яких: художнє зображення життєпису реальної історичної особи, опора на справжній документ і факт, застосування художнього вимислу та домислу, наявність серед персонажів реальних історичних осіб, суб'єктивність оповіді тощо [9, с. 6].

Художньо-біографічній прозі, адресованій дитячій аудиторії, на думку Т. Качак, властиві поєднання реальних фактів та художньої вигадки; змістовність заголовків до кожного композиційного елемента; інтертекстуальні вкраплення, казкові алюзії; поєднання хронологічного принципу побудови розповіді з елементами ретроспекції; інтерпретація життєвих подій у художньо-психологічній площині; деталізація подій із життя героя-дитини; трактування подій очима дитини; пізнавально-виховний характер твору тощо [5].

Постановка завдання. Метою розвідки є висвітлення особливостей художнього моделювання історичного факту в українській біографічній прозі для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. на прикладі збірки художньо-біографічних оповідань «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленку», що дотепер не ставала об'єктом дослідницької уваги.

Виклад основного матеріалу. У новітній літературі для дітей та юнацтва художньо-біографічна проза репрезентована творами різної жанрової формації: казками Є. Білоусова («Тарасове перо», «Чарівна голка Віри Роїк», «Лесина пісня»), повістями О. Гавроша («Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу», «Пригоди тричі славного розбійника Пинті»), В. Рутківського («Потерчата»), діалогією М. Морозенко («Іван Сірко – великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий»).

Чисельну групу художніх біографій для дітей становлять твори серії «Життя видатних дітей» видавництва «Грані-Т» (понад 40 книг). Їх авторами стали І. Андрусак, А. Багряна, Л. Воронина, Н. Воскресенська, О. Гаврош, Л. Денисенко, О. Дерманський, Б. Жолдак, О. Льченко, А. Кокотюха, Л. Кононович, О. Луцєвська, М. Павленко та ін. За твердженням Н. Марченко, «кожний із авторів вибирав постаті для написання художніх текстів про їхнє дитинство за власною логікою, намагаючись зацікавити юних читачів не так загальноприйнятими зразками, як своєю особистісною шкалою цінностей, «персональною правдою», підтвердженою долями видатних людей із далекого й недалекого минулого» [6, с. 115]. Художньо-біографічні оповідання, що містяться в цих книгах, транслюють інформацію про дитинство видатних людей (акторів, учених і винахідників, державних і громадських діячів, спортсменів, митців тощо).

Особливо цікавими наразі є збірки художньо-біографічних оповідань І. Андрусак, Б. Жолдака, М. Павленко, в яких репрезентовано історії про видатних українців. Наприклад, І. Андрусак мовить про дитячі роки Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша, апелює до таких історичних подій, як битва під Берестечком, доба Руїни, боротьба УПА проти німецьких окупантів. Утім, письменник не акцентує на достовірному зображенні фактів історії, а використовує їх як тло, на якому відбувається становлення тієї чи тієї конкретно-історичної особистості. Поруч з реальними персонажами (батьки, брати й сестри, дяк Богорський, охоронці «Матвій» і «Гнат») постають й історичні постаті (Й. Тукальський, П. Дорошенко, Я. Радзивіл, А. Головатий, Г. Сковорода). Ось так, наприклад, письменник описує підготовку в родині Г. Квітки-Основ'яненка до зустрічі з А. Головатим: «Сьогодні свято – приїхав Головатий! У домі все шкереберть. Тато три дні ходив

збуджений і обговорював з мамою, що подати на стіл. Свинячий шлунок, фарширований кашею. Печене ягня. Сальтисон. Вісім видів ковбас. Кров'янка, – насамперед, кров'янка, – повторював тато. Холодець. Борщ. Перепели. Гусак на меду. Карасі в сметані. Вареники з сиром. Вареники з капустою. Вареники з вишнями. Вареники з... чимось іще. Вареники з полуницями. Галушки. Пампушки. Пирог. Крученики. Шулики з маком. Медяники...» [1, с. 31–32].

У збірці художньо-біографічних оповідань «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко» репрезентовано видатних українських митців слова, художні полотна яких пропагують вірність рідному народові, формують любов до української землі.

Художньо-біографічна проза М. Павленко майстерно поєднує достовірні факти з художнім домислом. Правдиві відомості з життя юних героїв постають через різноманітні описи, діалоги, мову тощо. У біографічних оповіданнях «Янголи для Павлуся Тичини» та «Казка Надійки Суровцової» авторська увага більш зосереджена на інтерпретації дореволюційної доби, передачі загальної атмосфери життя на початку ХХ століття. Так, реальності зображеного надають предмети дійсності того часу: заборонений «Кобзар» Т. Шевченка, золоті рибки по 15–20 копійок, прорадянська газета «Кієвлянин», мандрівні артисти тощо. Ілюзію достовірності створюють постаті історичних особистостей (Г. Верьовка, М. Грушевський, М. Жук, М. Коцюбинський, О. Чепурківський, Д. Щербаківський та ін.), достеменні реалії життя на початку ХХ століття (русифікація українського народу, залякування, утиски тощо).

В основу біографічних оповідань «Небезпечні польоти Василька Симоненка», «Перемоги Василька Стуса», «Сонячні секрети Іринки Жиленко» покладено конкретні історичні факти – Друга світова війна, Голодомор 1946–1947 років. Трагічні реалії у творах виринають із дитячої пам'яті або ж із розповідей їхніх рідних і асоціюються зі страхом, руїною, чорнотою, смертю близьких. Наприклад, на очах юного Василя Стуса від вибуху загинув брат Іван, не помітивши яму, де пастихи розбирали міну: «...Одного розірвало зразу. Другий ще біг. Точніше, біг уже тільки тулуб: голову знесло... Але за що ж Іванка, Господи?! ...У лікарні братик прожив кілька годин. Більше до пам'яті не приходив...» [7, с. 80].

Страх війни не торкнувся пам'яті Ірини Жиленко (оскільки вона народилася 1941 року),

проте трагедія залишила слід на її родині: «...у війну просто в їхній будинок влучила бомба. Вони тоді мешкали ще на Паньківській. Бабка Христя саме сиділа на стільчику біля вікна, Іринка – в неї на колінах. А бомба, пробивши всі поверхи, зробила велетенську вирву якраз під їхніми ногами і залягла глибоко вниз!.. Не вибухнувши!.. Ірця з бабусею zostались на вузькому карнизіку підлоги, яка от-от мала обвалитись...» [7, с. 98–99].

Юним героям довелося пізнати й післявоєнний голод 1946–1947 років. Трагічна подія постає зі сторінок оповідань через описи стану здоров'я, пошуків їжі: «Лише 1947 року Василько з Льоною не те що літати – ходити не могли. Безсило повзали по молодесенькій травичці й «випасали» молоду кропивку, вишукували шпичаки, рогіз... Мало помагають млинці з жолудів (жолудяники), із висівок чи липового листя...» [7, с. 64], «Тато вихуд на кістку. Мама аж од голоду, навпаки, геть спухла. [...] Супи їли такі пісні, що в них, мама казала, ні скалочки не плаває. Макуха теж не давала сили» [7, с. 82].

Висвітлюючи епізоди з дитячих років головних героїв, авторка вводить у біографічні оповідання інтертекстуальні вкраплення, що підкреслюють їх документальний характер. Наприклад, в оповіданні про Василя Симоненка вміщено фрагмент пісні про Сталіна, яку співають знесилені голодом школярі: «Піснею про Сталіна починаєм день! [...] Кращих ми не знаємо на землі пісень!» [7, с. 62]. М. Павленко за його допомогою акцентує увагу на ігноруванні, замовчуванні в тогочасному суспільстві теми Голодомору. В оповіданні про Василя Стуса процитовано фрагмент «Пам'ятки для українського борця за волю» із таборового зошита поета, що є своєрідною порадою в боротьбі за національну свободу України: «Треба мати тверде переконання, що твоя Правда за тобою. Тому пам'ятай: з тобою можуть учинити фізичну розправу, але моральна перемога – за тобою. Ті, що переслідують тебе, тримають Україну в колоніальному ярмі шляхом страшного терору, геноциду, нищення найкращих синів України. На твоєму ж прапорі – вільна Україна з вільними громадянами, держава, в якій не буде соціального визиску і національного гніту. Отже, борючись із темрявою, ти несеш своєму народові світло Правди» [7, с. 92].

Письменниця, окрім вищезначених фактів, звертає увагу й на інші трагічні події української історії, значення яких пояснює юному читачеві за допомогою ремарок: розкуркулення – нахабне відбирання більшовиками у селян-трударів нажитого майна (нібито на користь держави), насильницьке

виселення багатьох родин у Сибір, а то й розстріли окремих «непокірних» у кінці 1920-х – на початку 1930-х років (с. 20); геноцид – винищення окремих груп населення через національні, релігійні мотиви; один із найтяжчих злочинів проти людства (с. 92) та ін.

Сюжети художньо-біографічних оповідань зазвичай накладаються на хронологію подій з життя видатної особистості, проте у прозовій збірці М. Павленко спостерігається порушення хронологічного принципу побудови розповіді. За слушним твердженням Т. Черкашиної, «усе активніше йде гра формою художнього життєпису, який може поставати не лише у вигляді логічно-последовного тексту з дотриманням чіткої хронології подій, а й у вигляді мозаїчного набору текстових блоків, що взаємодоповнюють та взаємоутворюють один одного» [9, с. 3].

У художньо-біографічній прозі соціально-історичний хронотоп максимально відображає ті історичні умови, за яких жили видатні особистості. Авторську увагу здебільшого зосереджено на двох історичних періодах: початок ХХ століття (дитячі роки П. Тичини, Н. Суровцової), 40–50-ті роки ХХ століття (дитинство В. Симоненка, В. Стуса, І. Жиленко). М. Павленко увиразнює час за допомогою датувань, при цьому письменниця точно вказує не лише рік, а й день подій: «Адже кожна з трьох дат Павлушевого народження, які називатимуть його майбутні біографи: 23, 27 чи 28 січня 1891 року – пошановує святого Павла!» (с. 8), «...Василько ж народився 8 січня, одразу після Різдва!» (с. 52), «Правда, щойно 1940-го їхнє село Біївці звільнили од німців...» (с. 53), «Тому й надрукується вперше нескоро: аж 1 грудня 1957 року, в газеті «Черкаська правда»» (с. 68), «Невдовзі після того Василько здивував рідних ще однією витівкою – своїм несподіваним школярством восени 1944 року» (с. 75), «Юнацькі вірші відлунаються першою публікацією в газеті «Київська правда» 23 травня 1958 року» (с. 114). Авторка, використовуючи точне датування, не тільки фокусує увагу читачів на періоді, коли відбувалися події, пов'язані з головними героями, а й переконує їх у тому, що описані у творі факти мають реальне підґрунтя.

Відтворений в оповіданнях простір – це здебільшого села, міста, де проходили дитячі роки майбутніх митців слова: Піски, Чернігів (П. Тичина); Гельмязев, Київ, Умань (Н. Суровцова); Біївці (В. Симоненко); Рахнівка, Сталіно (нині Донецьк) (В. Стус); Київ, Стецівка (І. Жиленко). Загальну атмосферу життя на початку ХХ століття переда-

ють описи тогочасних будівель, населених пунктів. Цікаво спостерегти, наприклад, яким постає Чернігів у часи навчання Павла Тичини: «Роззолочені церкви, кам'яні будинки, Маліїв рив, Болдина гора... Базар, копійчані коржі з маком, посипані цукром, «пишки» по дві копійки... І товстелезні монастирські стіни, свист паровозів на далекому вокзалі, сірі тужурки наглядачів-вихователів-«репетиторів» зі срібними гудзиками... Келії, де по четверо-шестеро мешкають бурсаки...» [7, с. 15–16]; помешкання, куди доводилося переїжджати родині Суровцових, зокрема житло на Козинці: «Ох, той будинок!.. Стара дерев'яна споруда, затхлі темні кімнати, скрипучі підлоги... Темний затінений двір, наповнений хробаками та щурами. А головне – численні квартиранти, які наче з'являлись нізвідки і втискувалися сюди невідомо як» [7, с. 37].

Відтворюючи 40–50-ті роки ХХ століття, письменниця вдається до розширення географічного простору, демонструючи, таким чином, масштабність трагічних подій. Особливо вражають картини знеболеного Донбасу, куди перебралася сім'я Стусів: «Адже на Донбас поприїжджали хто звідки, кожен – од свого лиха. І з Криму, і з Казахстану, і з Кавказу, і з Росії. Та найчастіше – з різних кутків України. Кожен обживався й виживав на новому місці, як міг. Кожен прагнув якнайшвидше затерти в пам'яті голодовку 33-го й репресії 1937 років, а з ними – і мову, і вишиванку, і Бога, й дідівський звичай... Бо все українське – це ж у совєцькій державі сором, ганьба! Майже злочин!» [7, с. 74].

Висновки і пропозиції. Як бачимо, у новітній літературі для дітей та юнацтва особливої популярності набуває художньо-біографічна проза, що репрезентує цікаві факти з життя видатних особистостей, призводить до осмислення або переосмислення давноминулих подій. Твори про відомих українців (вчених, державних і громадських діячів, письменників), увиразнюють національний наратив, спонукають до об'єктивної оцінки національної історії.

М. Павленко у збірці оповідань «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко» репрезентує власну модель інтерпретації історичних фактів. Достовірні відомості постають через різноманітні описи, діалоги, мову. Історичну добу, загальну атмосферу минулого передано за допомогою предметних реалій тогочасної дійсності. Авторка апелює до дитячої пам'яті головних героїв, життєвого досвіду їхніх рідних. Інтертекстуальні елементи, використані

письменницею в художньо-біографічних оповіданнях, надають зображенням історичним реаліям правдивості й документальності. Окремі історичні факти стають зрозумілими юним реципієнтам за допомогою ремарок. Соціально-історичний хронотоп відповідає історичному періоду, в який жили видатні особистості.

Дослідження новітньої біографічної прози для дітей та юнацтва не вичерпується проблемами, порушеними у цій статті. Перспективним напрямом наукових студій можуть стати питання специфіки інтерпретації історичних постатей у сучасній біографічній прозі для дітей та юнацтва на прикладі творчості інших письменників.

Список літератури:

1. Андрусак І. Іван Андрусак про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Оснот'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша. Київ : Грані-Т, 2008. 96 с.
2. Винокур Г. О. Биография и культура. Русское сценическое произношение. Москва : Русские словари, 1997. 186 с.
3. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник. Київ, 2008. 488 с.
4. Карачова Д. В. Вікторіанська біографія та її модифікація в ХХ столітті : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 ; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2016. 198 с.
5. Качак Т. Жанр художньої біографії у сучасній літературі для дітей (на матеріалі книжки «Степан Процюк про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну» із серії «Життя видатних дітей»). *Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва*. URL: <http://urccyl.com.ua/naukova-diialnist-literatura-dity-chas/recenziji/recenziji-kachak-tetjana/> (дата звернення: 12.03.2020).
6. Марченко Н. П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 105–144. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/27726>. (дата звернення: 12.03.2020).
7. Павленко М. Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко. Київ : Грані-Т, 2009. 120 с.
8. Сторчак Н. А., Караульна О. М., Десятов Д. Л. Науково-термінологічні засади дискурсу національної ідентичності. *Формування національної ідентичності учнівської молоді засобами суспільствознавчих дисциплін* : науково-методичні матеріали. Миколаїв : ОІППО, 2015. С. 7–21.
9. Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2007. 20 с.

Vasylieva M. V. COPYRIGHT MODELS OF REPRESENTATION OF A HISTORICAL FACT IN THE NEWEST BIOGRAPHICAL PROSE FOR CHILDREN AND YOUTH

The article deals with the peculiarities of artistic representation of historical fact in the Ukrainian biographical prose for children and youth at the beginning of the 21st century, which is presented by texts of different genre formation. Attention is paid to the books by I. Andrusyak, B. Zholdak and M. Pavlenko of the series "Lives of Outstanding Children" by the Hrani-T publishing house, which provides information about representatives of the Ukrainian nation. These works are of particular relevance in the current socio-cultural situation, and they make us rethink the historical past of our country.

Particular attention is paid to the collection of biographical stories "Maryna Pavlenko about Pavlo Tychnyna, Nadiya Surovtsova, Vasyl Symonenko, Vasyl Stus, Iryna Zhylenko". It is determined that in the prose works "Angels for Pavlus Tychnyna" and "Nadiika Surovtsova's Tale" the author's attention is focused on the interpretation of the pre-revolutionary era, the transmission of the general atmosphere of life in the early twentieth century. It is emphasized that the biographical stories "Dangerous flights of Vasylo Symonenko", "Victories of Vasylo Stus", "Sunny secrets of Irynka Zhylenko" are based on specific historical fact – World War II, Holodomor of 1946–1947. Historical events that are associated with the imagination of children with fear, ruin, blackness, death of loved ones are conceived in the works through appeals to the children's memory of the main characters, the life experiences of their relatives.

It is noted that the truthfulness and documentary of the narrative are provided by the intertextual inclusions introduced into the biographical narrations (a fragment of the song about Stalin, a quotation from the Monument for the Ukrainian Freedom Fighter from Vasyl Stus's camp notebook).

The socio-historical chronotope of the works, which is as close as possible to the real conditions in which prominent personalities lived, is conceived. Using exact dating, M. Pavlenko not only focuses the attention of young readers on the period when the events related to the main characters took place, but also convinces them that the facts described in the work have a real basis.

Key words: literature for children and youth, artistic-biographical prose, artistic-biographical narration, historical fact, speculation.